

К.А. Петренко

Донецький національний університет, Україна

КУЛЬТУРНА СПІВПРАЦЯ НІМЕЧЧИНИ та РОСІЇ (1990 – 1995 рр.)

У статті розглянуті взаємовідносини в культурній сфері між Німеччиною і Росією. Було здійснено аналіз різних напрямків культурної співпраці, показана роль громадських організацій і фондів, встановлено проблеми, зроблено акцент на реституції культурних цінностей. Метою статті є дослідження культурної співпраці Німеччини та Росії в 1990 – 1995 рр. та аналіз цієї діяльності в нових геополітичних умовах.

Ключові слова: нові геополітичні умови, взаємовідносини, культура співпраці, громадські організації і фонди, Німеччина, Росія.

Відносини Німеччини з Росією завжди носили особливий характер. Об'єднання Німеччини і дезінтеграція СРСР корінним чином вплинули на міжнародне становище обох країн. Настала нова епоха двосторонніх відносин об'єднаної Німеччини з Росією. Для того щоб бути по-справжньому стійкими, зовнішня політика будь-якої країни і її відносини з партнерами на міжнародній арені повинні базуватися на трьох рівновеликих опорах. Це політична сфера, торгово-економічна діяльність і культурна співпраця. Недобудована будь-яка з цих опор здатна в певній політичній обстановці похитнути всю конструкцію. Саме тому, щоб розвивати ефективні партнерські відносини, цим двом країнам потрібно було встановити міцний зв'язок в культурній сфері за нових міжнародних обставин.

Якщо проаналізувати стан вивчення німецько-російських відносин, то більшість праць присвячено зовнішньополітичним та зовнішньоекономічним питанням. Тема культурної співпраці залишалася недостатньо вивченою, тому одними з перших узагальнюючих робіт можна відзначити праці німецьких вчених К. Мааса і Г. Хофмана [1], [2]. Інша група дослідників, серед яких С. Шилова [3], І. Братчиков [4], О. Карнаухова [5], О. Єгоров [6], торкалися окремих аспектів культурної сфери зовнішньополітичної діяльності цих країн. Найдискусійнішим питанням є вирішення проблеми реституції культурних цінностей, яке досліджували юрист М. Богуславський [7], мистецтвознавець Г. Козлов [8], історик Ю. Родович [9]. Спеціально були розроблені інтернет-сайти lostart.ru/ і lostart.de/, де міститься велика бібліографічна добірка з теми реституції. Але все-таки культурній сфері німецько-російських відносин було приділено недостатньо уваги, хоча всі дослідники відзначали її важливість.

Метою статті є дослідження культурної співпраці Німеччини та Росії в 1990 – 1995 рр. та аналіз цієї діяльності в нових геополітичних умовах. Актуальність запропонованої статті полягає в комплексі політичних, історичних, психологічних, юридичних обставин німецько-російських культурних відносин, зумовлених історичною пам'яттю другої половини ХХ століття.

Німецько-російські культурні відносини в першій половині 1990-х рр. Продовжували розвиватися в нових умовах, але на основі старих зв'язків. ФРН першою з провідних західних держав визнала 26 грудня 1991 р. Російську Федерацію як правонаступницю СРСР. Нова об'єднана Німеччина і Росія мали для співпраці широку договірно-правову базу, що склалась з пакету документів, який у 1990 – 1991 рр. врегулював німецько-радянські відносини, позначив перспективу їх розвитку на десятиліття. У результаті візиту канцлера Г. Коля до Росії в листопаді 1992 р. було підписано чергову Спільну заяву та низку угод про культурне співробітництво. Це розширило існуючу договірно-правову

базу двосторонніх відносин. В якості фундаменту співробітництва були названі «прихильність демократії як єдиної законної форми державного правління» і прагнення до Європи як «єдиного простору, заснованого на громадянських цінностях» [10], [11].

Важливе місце в культурній співпраці відіграє вивчення мов двох народів. Саме мови відіграють особливу роль у формуванні об'єктивного образу країни-партнера. Мова виступає найважливішим засобом комунікації та пізнання іншої культури, володіння якою є вирішальним фактором до взаєморозуміння між людьми.

У Росії на початку 1990-х рр. значення німецької мови як навчального предмета постійно збільшувалось в школах та вузах. Німецьку мову вивчали 4 млн учнів (33%), вона займала друге місце після англійської мови. Майже 60 тис. викладачів німецької мови працювали в російських школах. В інституті Гете в Москві було відкрито курси німецької мови для всіх бажаючих. У вузах створено 80 кафедр із вивчення німецької мови і літератури, 300 доцентів вищої школи викладають німецьку мову в рамках загального навчання іноземних мов. Окрім того, діють 16 лекторів та 4 спеціальних радники Німецької академічної служби з обміну (DAAD), а також Педагогічної служби з обміну (PAD), які допомагають створенню умов для вивчення німецької мови через різні курси, надання стипендій для покращення педагогічної кваліфікації викладачів німецької мови [1, с. 86].

Також важливу роль відіграло 141 товариство з обміну учнями, які працюють при підтримці Педагогічної служби. У 1995 р. у цій програмі взяли участь 2318 німецьких та російських школярів. З початку 1995 – 1996 навчального року 48 німецьких учителів почали викладати в російських школах [3, с. 91].

Проблемним питанням було поширення знання російської мови у ФРН як ефективного способу інформаційної роботи з громадськістю. Спостерігалось скорочення числа вивчаючих російську мову в середніх і вищих навчальних закладах ФРН. За офіційними даними, кількість учнів, яким викладають російську мову в школах, скоротилася з 7,62% в 1993 – 1994 навчальному році до 5,61% у 1994 – 1995 навчальному році і склала всього близько 300 тисяч осіб. У Німеччині і особливо в східній її частині в багатьох вузах були закриті кафедри та факультети, які готували викладачів-русистів і фахівців зі слов'янської філології. Скорочувалося число німецьких студентів, які вивчають російську мову [4, с. 76]. Така тенденція пояснювалась глобальними змінами в міжнародних відносинах: закінчення конфронтації та початок нового етапу історії вже об'єднаної Німеччини спричинили переорієнтацію і культурних відносин. Німецька держава взяла курс на євроінтеграцію, тому в першу чергу робила акцент на співпрацю зі своїми західно-європейськими сусідами. Саме тому відбулося зменшення інтересу до Росії як партнера.

Та при цьому культурні відносини Німеччини і Росії продовжували розвиватися вже в нових умовах. Одним із завдань було переосмислення подій ХХ століття та подолання образу країни-ворога, особливо серед російського населення. Найбільшу ставку в культурній співпраці треба було робити саме на освітні проекти, щоб інформувати молоде покоління росіян про Німеччину та історію німецько-російських відносин. Актуальною представляється координація зусиль щодо складання нових навчальних програм і підручників історії після переосмислення подій ХХ століття. Фахівцям Німеччини і Росії слід було б скласти порівняльну хрестоматію з німецької і російської історії та літератури. Видана на двох мовах, вона могла б стати гарною підмогою для викладачів та учнів шкіл з поглибленим вивченням російської та німецької мов в обох країнах [2, с. 219]. Щоб втілити ці ідеї в життя, потрібно було сформулювати центри співпраці в культурній сфері та підготувати спеціалістів. Бо справжні міжкультурні зв'язки виникають лише там, де не тільки уряди, а й люди вступають у діалог один з одним. І головну роль відіграють саме ті, хто власне і робить міжкультурні зв'язки можливими: діячі мистецтва, вчені та дослідники, спілки, фонди, культурні товариства.

Для більш ефективної культурної співпраці за кордоном діють німецькі громадські організації і фонди. Це пов'язано з тим, що для Німеччини характерна відсутність чітко централізованої системи здійснення зовнішньої політики в культурній сфері [5, с. 136]. Ці організації в якості організаторів-посередників мали доступ до широких верств населення, володіли актуальною інформацією, більшою послідовністю і гнучкістю у здійсненні своїх програм. Особливе значення мав Фонд ім. А. фон Гумбольдта, який щорічно запрошував висококваліфікованих учених терміном на 1 – 2 роки для роботи в німецьких університетах і науково-дослідних інститутах. Також стипендіатами програми для вчених-дослідників Фонду ім. А. фон Гумбольдта ставали соціолог О. Чепуренко, філософ О. Руткевич, математик С. Кузнецов. Основну роботу за кордоном в рамках зовнішньої культурної політики проводив Інститут ім. Гете. У Росії Гете-Інститут представлений трьома культурними центрами, які активно займаються реалізацією значущих зовнішньополітичних завдань у сфері культури та освіти: у Москві, Санкт-Петербурзі та Новосибірську. Велика увага Інститутом приділялася інформаційній діяльності в галузі культури, організації культурно-просвітницьких програм з метою популяризувати німецьку культуру. Крім Німецької академічної служби з обміну (DAAD), а також Педагогічної служби з обміну (PAD) міжнародними зв'язками у сфері вищої школи займалися великі німецькі фонди ім. Ф. Еберта, Ф. Наумана, Г. Даймлера і К. Бенца. Вони були некомерційними приватними організаціями, які пропонували допомогу в отриманні першої вищої освіти, підвищенні кваліфікації та написанні дисертації [6, с. 85]. Ці організації в Росії мали всю повноту свобод і дій, які були закріплені в Угоді про культурне співробітництво від 16 грудня 1992 р. Велика кількість бажаючих вивчати німецьку мову і культуру – від студентів і вчених до звичайних школярів і робітників – свідчила про позитивний результат діяльності цих організацій.

Інтерес до російської мови та культури зберігся також серед населення Німеччини. Однак ця зацікавленість була зумовлена тим, що тут проживали десятки тисяч колишніх східних німців, які навчалися в СРСР і тісно пов'язані багатьма узами з Росією. Крім того, до Німеччини переселилися сотні тисяч людей, в основному, які емігрували в 1980 – 1990-х роках. Це були особи німецького походження і члени їхніх сімей, для яких російська мова була рідною. Понад півтора мільйона росіян, які осіли у Німеччині, зберегли двомовність і здатні були стати сполучним елементом двох культур і народів. У зв'язку з цим перспективною галуззю культурної діяльності в ФРН є також цілеспрямоване «культурне обслуговування» вихідців з Росії. Важливою сферою культурних контактів з Німеччиною є російська участь у численних музичних та театральних фестивалях. Російські балетні та театральні трупи, оркестри та окремі виконавці добре зарекомендували себе у ФРН і необхідно було відновити їх виступи як в старих, так і в нових федеральних землях. У цьому контексті розроблялись плани спільної ініціативи Б. Єльцина і Г. Коля провести у Веймарі російсько-німецьку «асамблею дружби і культури», приурочивши її відкриття до чергової зустрічі на вищому рівні [4, с. 78].

Особливістю культурних відносин була діяльність різноманітних громадських організацій, фондів, товариств, бібліотек. Переважно ці громадські організації створювалися німецькими представництвами, які виділяли кошти для культурного розвитку та дозвілля російських німців. Головною метою було збереження німецької культури, німецької мови та підтримання діалогу німецької і російської культур. Наведемо найбільш характерні приклади таких організацій.

Міжнародний союз німецької культури – це найбільша асоціація громадських об'єднань, яка була створена 28 червня 1991 р. Вона об'єднує діючі в багатьох регіонах Росії центри зустрічей: центри німецької культури, національно-культурні автономії, товариства «Відродження». Основною діяльністю є організація фестивалів і днів німецької

культури, виставки художників та історичних матеріалів, проведення семінарів, наукових конференцій, видання книг з історії та культури російських німців, газет і журналів [12].

«Німецько-російський обмін» з бюро в Берліні і Санкт-Петербурзі, а також ко-операційними партнерами в Москві і Волгограді підтримує громадянські ініціативи, організації з прав людини і недержавні соціальні заклади. «Німецько-російський обмін» за допомогою волонтерства сприяє інтеграції російськомовних іммігрантів в Берліні, а також направляє волонтерів на довгострокову роботу в громадські організації західної та східної Європи. Своєю діяльністю «Німецько-російський обмін» сприяє тому, що консолідація російських громадських ініціатив набуває інтернаціонального масштабу [13].

Міжнародна асоціація дослідників історії та культури російських німців – міжнародна громадська організація, що об'єднує у своїх лавах 103 вчених (істориків, етнографів, соціологів, філологів, лінгвістів, філософів, політологів, культурологів і мистецтвознавців) з 8 країн світу. Історія асоціації веде свій звіт з вересня 1994 р. Основною діяльністю є комплексне дослідження історії німців на теренах колишнього СРСР, результатами якого є проведення наукових конференцій, видання збірників архівних матеріалів, монографій з історії російських німців [14].

Велику роль у реалізації культурної співпраці грають землі ФРН. Досить активним інструментом міжкультурної взаємодії є зв'язки міст-побратимів Москви і Берліна, Ростова-на-Дону та Дортмунда, Волгограда і Кельна, та інш. Федеральна система ФРН веде до того, що питання культури і освіти стосуються не тільки федерального рівня, а й рівня громад, що проявляється в різних формах [5, с. 92].

Однак є моменти, які були проблемними або недостатньо вирішеними. Наприклад, молодіжні обміни між Німеччиною і Росією дуже нечисленні (на відміну від німецько-французьких, яким явно віддавалася перевага). Не так багато і російських студентів проходять навчання в німецьких вузах на їх запрошення або в рамках обміну. Така ситуація обумовлювалася недостатнім фінансуванням у зв'язку з нестачею грошей у бюджеті, особливо в Росії. Рішенням могла б стати спонсорська або меценатська допомога найбільших німецьких і російських компаній. Ще одним проблемним питанням було взаємне визнання документів про освіту і вчених ступенів. Велика частина російських фахівців працювала за кордоном, їх знання та досвід затребувані, але для цього вони повинні були доводити свою кваліфікацію і долати бюрократичні перепони [1, с. 78].

Реституція або повернення незаконно вивезених культурних цінностей була складною проблемою в німецько-російських відносинах. З 1990 р. в німецькій пресі стали з'являтися різного роду публікації, де згадувалися книги, архіви і витвори мистецтва, які були вивезені з Німеччини до СРСР після 1945 р. Автори цих статей вважали за потрібне провести реституцію цих культурних цінностей. Особливо це питання загострилось в середині 1990-х років у зв'язку з 50-річчям закінчення Другої світової війни [2, с. 350]. Німецька дипломатія поставила перед урядом Російської Федерації питання про повернення незаконно вивезених з Німеччини культурних цінностей, використовуючи як підставу великий договір між СРСР і ФРН, підписаний 9 листопада 1990 р. Стаття 16 цього документа свідчила: «Сторони проголошують, що вкрадені або незаконно вивезені художні цінності, виявлені на їхній території, будуть повернуті законним власникам або їх спадкоємцям» [10]. Німеччина відразу заявила, що дія статті поширюється і на «трофейне мистецтво». У СРСР спочатку заявили, що все було повернуто ще в 1950 – 1960-х рр., але після розпаду СРСР нова Росія визнала, що не все було передано НДР і частина творів мистецтва залишилась на російській території [7, с. 101].

Приховування художніх цінностей протягом півстоліття ускладнило російську позицію. Ця обставина була жорстко сприйнята як в Німеччині, так і на Заході. Навіть злочини

нацистів проти російської культури в роки війни не могли виправдати поведінку російської сторони. Офіційний Бонн відмовився почати все з «чистого аркуша» і врахувати частину вивезеного з Німеччини мистецтва як компенсаторну реституцію за російські цінності, знищені під час нацистського вторгнення. Також відбулось зменшення німецької фінансової допомоги для російських реформ. Щоб переломити ситуацію, російські спецхрани стали поступово розсекречувати свої архіви. Німецькі фахівці отримали доступ до деяких з них [8].

У серпні 1992 року утворилася спеціальна російська Комісія з реституції на чолі з тодішнім міністром культури Росії Є. Сидоровим. Вона і почала переговори з німецькою стороною. Переговори про взаємне повернення культурних цінностей між Росією і Німеччиною почалися тільки в 1993 р. У лютому 1993 р. в Дрездені відбулася зустріч, на якій сторони виклали свої принципові погляди на предмет і цілі переговорів. Було підкреслено, що «питання повернення культурної власності пов'язані з комплексом політичних, історичних, економічних, юридичних і моральних аспектів німецько-російських відносин і вимагають відповідальності й уважного ставлення. На зустрічі в Дрездені було прийнято рішення про створення спільної російсько-німецької комісії зі взаємного повернення культурних цінностей, яка повинна була визначити умови цього процесу [9, с. 130].

23 – 24 березня 1993 р. в Москві відбулося перше засідання спільної російсько-німецької комісії зі взаємного повернення культурних цінностей за участю міністра культури РФ Є. Сидорова та міністра закордонних справ ФРН К. Кінкеля. У травні 1994 р. державна комісія Росії з реституції прийняла рішення про повернення застряглих в Росії німецьких книг, а німецька сторона в свою чергу передала до фонду бібліотеки ІНІОН РАН книги та видання на її поповнення та бібліотечне обладнання на суму 1 млн марок.

Наприкінці червня 1994 р. у Бонні відбулося засідання спільної російсько-німецької комісії зі взаємного повернення культурних цінностей. Російські представники передали німецькій стороні три томи матеріалів про культурні цінності, втрачені Росією в результаті німецької агресії та окупації. Документи включали перелік з 39 588 предметів, втрачених в результаті розорення трьох російських музеїв: Орловського, Павловського, Катерининського, включаючи «Бурштинову кімнату». Німецька сторона вручила тоді ж зустрічний список претензій, що включав 200 тис. предметів – музейних експонатів, 2 млн книг і «три кілометри» архівів. Конкретно німецька сторона висунула претензії на частину «Готської бібліотеки», художню колекцію Кенігса-Гітлера, частину полотен з Бременського музею Кунстхалле, що складається з колекції малюнків Гойї, Ван Гога, Рубенса, Дюрера, Рембрандта, Веронезе, а також «золото Шлімана» [9, с. 132]. З моменту цього засідання спільної російсько-німецької комісії проблема повернення культурних цінностей офіційно була поставлена в площину взаємного повернення, а також компенсації втраченого майна.

Але на фоні підвищеного інтересу російських ЗМІ та громадськості, а також представників наукових кіл та інтелігенції до теми реституції, посилились негативні настрої щодо повернення цінностей до Німеччини. Тому Державна дума розробила проект федерального закону «Про культурні цінності, переміщені в Союз РСР в результаті Другої світової війни, які знаходяться на території Російської Федерації» [7, с. 128]. Там не випадково немає термінів «трофеї» або «реституція». В основі документа лежала теза про те, що західні союзники самим фактом визнання морального права СРСР на компенсаторну реституцію дали радянській окупаційній владі дозвіл на вивезення творів мистецтва зі Східної Німеччини. Тому вивезення вважається законним. Ніякої реституції бути не може, а всі цінності, ввезені на територію Росії за час бойових дій, стали державною власністю. Тому в квітні 1995 р. парламент Росії – аж до прийняття Закону про реституцію – зовсім оголосив мораторій на повернення «переміщеного мистецтва». Усілякі переговори з Німеччиною автоматично зробилися марними [8].

Отже, після доленосних змін початку 1990-х років культурна співпраця Німеччини і Росії не втратила актуальності, але вона переживала важкий процес пошуків ідентичності як німецької, так і російської нації. На цьому фоні відбулась зміна німецьких культурних пріоритетів: Німеччина насамперед ототожнювала себе з Європою, тому і культурні програми співпраці розвивала з країнами-партнерами Європейського Союзу.

Програму культурної співпраці складали підтримка вивчення німецької і російської мов відповідно у кожній країні, академічні обміни, міжвузівські контакти, регіональні зв'язки, мистецькі заходи. Культурні відносини як частина зовнішньої політики Німеччини розвивались більш ефективно через діяльність різноманітних громадських організацій, приватних фондів, товариств, бібліотек. Після закінчення конфронтації інтерес до Росії зменшився, а спроби російського керівництва працювати за старими принципами не викликали інтерес німецької громадськості в культурному обміні та розвитку програм. Цю проблему також ускладнювало недостатнє фінансування цієї сфери. Росія діяла в умовах роздержавлення і децентралізації своїх зовнішніх культурних зв'язків при гострій нестачі бюджетних коштів.

Існував ряд проблем і невирішених завдань культурної співпраці Німеччини та Росії, які гальмували розвиток ефективних відносин. І найголовнішою серед них було повернення незаконно вивезених культурних цінностей після Другої світової війни. Проявом якісної зміни характеру двосторонніх зв'язків стала жорстка позиція ФРН у питанні про повернення культурних цінностей, переміщених в ході Другої світової війни. Переговори з цього питання хоча і почались, але зіткнулись з опором російського парламенту у вигляді закону про реституцію. Відзначимо, що на розвиток культурних відносин між Німеччиною та Росією впливали як матеріальні (недостатнє фінансування), так і нематеріальні негативні чинники (образ ворога в історичній пам'яті). Не підлягає сумніву важливість вивчення і використання досвіду співпраці в культурній сфері колишньої пострадянської країни Росії з лідером Європи Німеччиною для формування двосторонніх українсько-німецьких відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Maaß K.-J. Freund oder Fratze? Das Bild von Deutschland in der Welt und die Aufgaben der Kulturpolitik / K.-J. Maaß, H. Hoffmann. – Frankfurt/Main, New York : Campus Verlag, 1994. – 199 s.
2. Maaß K.-J. Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Studium und Praxis / Maaß K.-J. – Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 2009. – 500 s.
3. Шилова С.О. Російсько-німецькі відносини у 90-х рр. XX ст.: культурний аспект / С.О. Шилова // СХІД. – 2008. – №3 (87). – С. 89-93.
4. Братчиков И.Б. «Третье измерение» в отношениях России и Германии / И.Б. Братчиков // Международная жизнь. – 1997. – №3. – С. 74-80.
5. Карнаухова Е.Е. МИД – ведущий актор во внешней культурной политике Германии / Е.Е. Карнаухова // Гуманитарный вектор. – 2010. – № 3 (27). – С. 135-139.
6. Егоров А.И. Культурные аспекты внешней политики государства в постбиполярную эпоху: германский опыт / А.И. Егоров // Вестник Томского государственного университета. – 2013. – № 370. – С. 83-86.
7. Богуславский М.М. Судьба культурных ценностей / Богуславский М.М. – М. : Юристъ, 2006. – 205 с.
8. Козлов Г. Реституция: искусство, освобожденное из плена / Г. Козлов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/3006/>
9. Родович Ю.В. Россия и Германия на рубеже веков: проблема реституции / Ю.В. Родович // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2013. – № 3. – С. 128-138.
10. Договор об окончательном урегулировании в отношении Германии (12 сентября 1990 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/276_500
11. Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Федеративной Республики Германии о культурном сотрудничестве (Москва, 16 декабря 1992 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mid.ru/bdomp/spd_md.nsf/0/D2706B89E790805F44257CEB003F9938
12. Международный союз немецкой культуры [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rusdeutsch.ru/?menu00=1&menu=6&level2=&z=1>

13. Немецко-русский обмен [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.austausch.org/russkii/onas.html>
14. Международная ассоциация исследователей истории и культуры российских немцев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rusdeutsch.ru/?menu00=1&menu=13&level2=&z=1>

Е.А. Петренко

Культурное сотрудничество Германии и России (1990 – 1995 гг.)

В статье рассмотрены взаимоотношения в культурной сфере между Германией и Россией. Был осуществлен анализ различных направлений культурного сотрудничества, показана роль общественных организаций и фондов, установлены проблемы, сделан акцент на реституции культурных ценностей. Целью статьи является исследование культурного сотрудничества Германии и России в 1990 – 1995 гг. и анализ этой деятельности в новых геополитических условиях.

Ключевые слова: новые геополитические условия, взаимоотношения, культурное сотрудничество, общественные организации и фонды, Германия, Россия.

К.А. Petrenko

Cultural Collaboration Between Germany and Russia (1990 – 1995)

In the article the relationship are considered in the cultural sphere between Germany and Russia. The analysis of different directions of cultural collaboration was carried out, the role of public organizations and funds is shown, problems are set, an emphasis is done on the restitution of cultural property. The purpose of the article is research of cultural cooperation between Germany and Russia in 1990 – 1995, and analysis of this activity in the new geopolitical conditions.

Key words: new geopolitical conditions, relationships, cultural co-operation, public organizations and foundations, Germany, Russia.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2014.